

Құрманбаев Қ.

**Хусамуддаин әс-Сығнақи
еңбектеріндегі діни мәтіндердің
құқықтық интерпретациялануы**

Мақалада XIII ғасырда қазақ даласынан шыққан теолог әрі құқықтанушы ғалым Хусамуддин әс-Сығнақидың ислам құқығы негіздерінде қатысты «Әл-Уәфи» және «Әл-Кәфи» атты еңбектеріндегі діни мәтіндердің құқықтық интерпретациялану жолдары баяндалады.

Түйін сөздер: Хусамуддин әс-Сығнақи, Құран, насых, мансұқ, құқық, діни мәтін.

Kurmanbaev K.

**Legal interpretation of religious
texts in the writings
of Husamuddin al-Sygnaki**

This article examines the religious text and its juridical hermeneutics in the works associated with the foundation of Islamic jurisprudence: "Al-Uafi" and "Al-Kafi", well known theologian and legal scholar of the Kazakh steppes in XIII century Husamuddin al-Sygnak.

Key words: Husamuddin as-Sygnaki, Koran,, nasikh, mansukh, law, religious text.

Құрманбаев Қ.

**Правовая интерпретация
религиозных текстов в трудах
Хусамуддина ас-Сыгнаки**

В данной статье рассматривается религиозный текст и его юридическая герменевтика в трудах «Аль-Уафи» и «Аль-Кафи», связанных с основой исламской юриспруденцией, известного теолога и правоведа казахских степей XIII века Хусамуддина ас-Сыгнаки.

Ключевые слова: Хусамуддин ас-Сыгнаки, Коран, насих, мансукх, юриспруденция, религиозный текст.

**ХУСАМУДДАИН
ӘС-СЫҒНАҚИ
ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ
ДІНИ МӘТІНДЕРДІҢ
ҚҰҚЫҚТЫҚ ИНТЕР-
ПРЕТАЦИЯЛАНУЫ**

Әс-Сығнақидың құқық негіздеріне қатысты еңбектеріндегі Құран мәтіні

Әс-Сығнақи ислам құқығы негіздеріне қатысты еңбектерінде, Құран мен сүннет мәтіндерін құқықтық герменевтикалық тұрғыда баяндаубарысында шариғат үкімдерін анықтау – «назым» (نظم) мен «мағынаға» (معنى) байланысты екендігін айтқан. Оның бұл ұстанымы имам әл-Баздауи мен әл-Ахсикасидің: «Құран – Аллаһ елшісіне түсірілген, мұшафтарда (кітап халінде) жазылып, күмәнсіз мутауатир жолмен жеткен. Көпшілік ғалымдар оны «назым мен мағына» деп сипаттаған» [1, 1|194-195 б.], – деген Құран Кәрім анықтамасына негізделген болатын.

Әс-Сығнақи аталған еңбектерінде Құранды – «назым мен мағына» деп сипаттай отырып: «Назым – Құран Кәрімде келген сөз құрылымдары болса, «мағына» – осы сөз құрылымдарының мазмұны», – деген. Ол Құранға қатысты «лафз» сөзінің орнына «назым» сөзінің қолданылуын орынды санап, «лафз» сөзін Құранға байланысты қолдануды ұстаздарының құптамағандығын айтқан [2, 1\202 б.]. Алайда бұл – «Құран мақлұқ, яғни жаратылған» деген көзқарас кең тараған тұста, Құран сөзінің тілмен айтылғаннан кейін, жаратылғандығын білдіру мақсатында кейбір ғалымдардың: «لفظي بالقرآن مخلوق» «Менің Құран оқығандағы сөзім (лафз) жаратылған» деген секілді сөздерін құптамаудан шыққан болса керек. Яғни, Алланың сөзі жаратылған деген қате түсінікке қатысты «лафз» сөзі қолданылғандықтан құпталмаған болуы ықтимал. Абдулазиз әл-Бұхари: «Назым сөзінің қолданылуын әдеп тұрғысынан бағалаған. Өйткені араб тілінде «نظم» «назым» сөзі – лағыл тастардың тәсбі тасындай өрілуі мағынасын берсе, «لفظ» «лафз» сөзінің түпкі мағынасы – «тастау», «лақтыру» секілді мағыналарды білдіреді», – деген [3, 1|21 б.].

Құрандағы «назым» – оның әдеттегі арабтардың сөйлеу мәнерінен (стилінен) өзгеше, өзіндік ерекше сөз тәртібі мен құрылымын аңғартады.

Құран сөздері мен аяттарының құрылымы – сөйлемдердің құралуында лайықты сөздердің таңдалуымен өзіне тән ерекше түсіндіру әдісін көрсетеді. Бұл – әдеттегі сөйлем құрайтын кез келген сөздер мен сөз тіркестері емес, ол сөз иесінің белгілі сөздер мен сөз тіркестерін таңдау жолы. Сол себепті де әр адам, сөзін жеткізуі барысында сол тілдің заңдылықтарын қолданғанымен, әрбірінің сөйлеу мәнері мен тәсілдері әрқилы болып келеді.

Құран Кәрім де сол кезеңдегі арабтардың күнделікті қолданысындағы араб тілінде, яғни белгілі әріптерден құралған сөздерді, сол сөздерден құралған сөз тіркестері мен сөйлемдерді қамтып, тілдің қалыптасқан заңдылықтарына сай түскен еді. Демек, Құран сөзі сол кездегі арабтарға бейтаныс болған жоқ-тын. Әйтсе де Құран – ғажайып, өзіндік теңдессіз сөз саптау тәсілімен ерекшеленіп, шешендіктің шарықтау шегіне шыққан шайырларды еріксіз мойындатты [4, 239-240 б.]

Құранның тілдік тұрғыдан мұғжизалығының көп қырларының бірі – сүрелерінің арасындағы тығыз байланыс, сондай-ақ аяттардың, тіпті, әріптердің арасындағы іліктестік, дыбыс және лексикалық үйлесімділігі жақтан барлық әдеби жанрлардан бөлек болуы. Имам әз-Заркаши бұл тұрғыда Ибн әз-Зәмәлканидың (хижраның 651/962 жылы дүние салған): «...Құран сүрелерінен өзара байланыс, қатынас, алдыңғы сүре мен кейінгі сүрелердің бір-бірімен ұштасып жатқандығын көреміз. Дәл осы ерекшелік аяттардың арасында да бар. Тіпті тағы да тереңдей ойланатын болсақ, Құранның басынан соңына дейін бір сөйлем сияқты екенін байқау қиын емес», – деген сөзі мен Фахриддин әр-Разидің: «Құранның көркемдігі көбінесе, аят пен сүрелердің реті мен байланысында жатыр», – деп ой түйгенін жеткізген. Сол секілді Ибн Араби да: «...Құранның аяттары бір-бірімен тығыз байланысты. Бір дене сияқты. Мағыналары бір-бірімен үйлесім тапқан, құрылымында мін жоқ» – дейді [5, 36-39 б.].

Құраннан қысқа бір бөлім оқыған адам, аяттардың кезек-кезек келуіндегі сәйкестіктің әсері өзін баурап алғандығын сезеді. Құран сөздеріндегі, әріптер мен характертеріндегі, созулар мен тоқтаулар жүйесіндегі құлаққа жағымды, рухқа әсерлі ырғақты көреміз. Араб тілін білмейтін біреудің өзі Құранның оқылуына құлақ түрсе, әсерлі әрі өзгеше бір теңдессіз дыбыс үйлесімділігін, әріптің орналасуы мен сөздердің реттелуіндегі керемет әдемілікті сезінеді [6, 156б.].

Міне, бұл – әс-Сығнақи сипаттаған «назымның» бір көрінісі.

Демек, назым – Құранның мұғжизалығын толықтыра түсетін мәтіннің ерекше құрылымы. Осы теңдессіз құрылым қажетті мағынаны түзеді. Яғни назым деп – сөздердің, олардың мағыналарының және олардың арасындағы байланыстың үйлесімділігін айтамыз. Құранда ғана сөздер мен олардың мағынасын қолдана білу өнері шыңырау шегіне жеткен. Ондағы әрбір сөз тек қана өзіне тиесілі, ең дұрыс орнында тұр және соның себебінен, оның астарында жатқан мағына толығымен ашылады да барлық мәтін толық үйлесімділікке жетеді. Бұл пікір көптеген бұрынғы ғалымдар, олардың ішінде әл-Хаттаби тарапынан айтылған. Алайда, аяттардың формасы мен мазмұны арасындағы өзара байланыстылықты ең алғаш болып, ғылыми негізде көрсеткен Абдулқаһир әл-Журжани болды. Ол: «Назым – араб тіліндегі сөйлем құраушы үш сөз табы: есім, етістік және қосымша сөздердің өзара байланысы», – деп ой түйген [7, 4б.].

Хусамуддин әс-Сығнақи еңбектеріндегі мәтін интерпретациясы

Құран мәтінін интерпретациялауда күні бүгінге дейін исламтану тарихында түрлі терминдер қолданылып келді. Әс-Сығнақидың усул әл-фиқһ еңбектеріндегі Құран анықтамасында келген «معنی» «мағына» сөзі ислам діні пайда болған алғашқы ғасырларда «тәпсір» мен «тәуил» сөздерінің синонимі ретінде қолданылған. Әл-Фәрра (хижраның 207/822 жылы дүние салған), Әз-Зәжжәж (х.311/923 ж.д.с.) және Әл-Әнбари (х.328/940 ж.д.с.) секілді тәпсір саласына алғаш рет қалам тартқан лингвист ғалымдар, «асхабулмағани» яки «әһлул-мағани» (мағына авторлары) деп аталған.

Бұл – Құранды түсіндіру, жорамалдау кезінде қолданылған алғашқы термин. Бірақ уақыт өте бұл сөз Құранға қатысты емес, жалпы әдебиет саласына қатысты терминге айналған.

Кейінгі ғасырларда معنی «мағына» сөзінің орнына – «сөздің мағынасын ашу, түсіндіру, баяндау» деген мағыналарға саятын *тәпсір* мен *тәуил* сөздері кең қолданыс тапты.

Ислам құқығы негіздері ілімінде мәтін интерпретациясы – мәтінде берілген құқықтық мазмұнды түсініп, ондағы шариғи нормаларды анықтау.

Морфология, грамматика, риторика секілді тіл білімінің сан алуан салалары белгілі бір сөз не мәтінді дұрыс түсіну және тыңдаушыға тү-

сіндіре білу құралы [8, 37 б.]. Ал, мәтінді дұрыс түсінбей, мәтінде мақсат етілген үкімге қол жеткізу мүмкін емес. Ислам құқығы негіздері осы құралдарға негізделі отырып діни мәтіндерді түсініп, түсіндірудің методологиясын ұсынады.

Құран герменевтикасындағы ең негізгі әрі сенімді әдіс – Құран аятын Құран мәтініндегі басқа бір аятпен түсіндіру. Усул әл-фикһ іліміндегі Құран мәтінінің құқықтық герменевтикасы да осы әдіске негізделіп, құқық негіздерін зерттеуші ғалымдар мәтін не мәтін бірліктерін құқықтық интерпретациялаудың бірнеше түрін келтірген. Имам әш-Шафиғи осы салада ең алғаш жазған «әр-Рисәлә» атты еңбегінің алғашқы тақырыбын мәтінді интерпретациялау жолдарына арнап, бес тәсілді мысалдармен келтірген [9, 59б.]. Бұл кейінгі ғалымдарда *тақрир* (*бекіту*), *тағиір* (*өзгерту*), *тәбдил* (*ауыстыру*) және *тәпсірлік* баяндаудеген секілді терминдермен нақытланып, жүйеленген. Мәтін мағыналарын баяндаудың осы төрт түрін Әбу Зейд әд-Дабусидің еңбегінен көрсек [10, 235 б.], имам Әс-Сарахси да осы төрт жолға бесінші *дарура* (*зәрулік*) баяндауды қосқан [11, 2/26-53б.]. Әс-Сығнақи: «Имам әл-Баздауи мен әс-Сарахси осы баяндаудың бес түріне келіскен. Тек бір ғана айырмашылығы әс-Сарахси насыхты баяндау тәсіліне жатқызбаса, әл-Баздауи оны «баяну әт-тәбдил» (өзгертіп баяндау) түріне жатқызады», – деген [1, 2/26-53 б.]. Имам әл-Баздауи мен әл-Ахсекасидың усул әл-фикһ ілімдеріне негізделген Хусамуддин әс-Сығнақи, мәтін мен мәтін бірліктерін интерпретациялаудың келесі бес түріне тоқалған:

1. بيان التقرير (*Баяну әт-тақрир*) – *Нақтылап, қуаттап баяндау*. Бұл – сөздің тура мағынасы мақсат етілген жағдайда метафоралық ықтималдылықты, жалпы мағына мақсат етілсе, жалқылау ықтималдылығын болдырмай баяндау жолы. Мысалы: وَلَا طَائِرٌ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَمٌ أَمْثَلُكُمْ деген аяттағы «يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ» «...қанатымен ұшқан...» (Әнғам сүресі, 38) сөздері аят мағынасын метафорадан тура мағынаға шығарады. Өйткені араб тілінде «طَائِرٌ» сөзінің тура мағынасы «құсты» білдірумен қатар, «пошта», «жылдам, құстай ұшу» деген секілді метафоралық мағыналарды береді. Бірақ аяттағы «يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ» «...қанатымен ұшқан...» сөздері аяттың тура мағынасын нақтылап, бекітеді. Солайша «طَائِرٌ» сөзінің тура мағынасы нақтыланып, метафоралық мағына жойылады.

Сол секілді فَسَحَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلَّهُمْ أَجْمَعُونَ «Сонда періштелер барлығы бірдей сәжде қылды» (Хижр сүресі, 30) аятындағы «періштелер» сөзі жалпы формасында келіп, барлық періштелерді қамтыған. Ал әрбір жалпы сөздің бір бөлігі ғана мақсат етіліп, жалқылануы ықтимал. Алайда аяттағы كُلَّهُمْ أَجْمَعُونَ «барлығы бірдей» сөздері бұл ықтималдылықты жойып, сөз бен сөйлем мағынасын нақтылайды. Баяндаудың бұл тәсілі – *тақрир* яғни *нақтылау*, *бекіту* деп аталады.

2. بيان التغيير (*Баяну әт-тағиір*) – *Өзгертіп баяндау*. Яғни, толық сөйлемнің сыртқы мағынасынан басқа мағынаға өзгеруі. Бұл тәсілде сөйлемнің бір бөлігінен негізгі мағына айқындалмай, толық сөйлемнен ғана үкім белгілі болады. Сондықтан көпшілік ғалымдар сөйлемнің бағыныңқы және басыңқы екі бөлігін ажыратпай, онда білдірілген іс-әрекеттердің арасына уақыт салынбауын шарт санаған. Оған шартты сөйлемдер мен «истисна» яғни الْآ жалқылаушы шылаумен келген сөйлемдер жатады. Мысалы: أَنْتَ طَالِقٌ إِنْ دَخَلْتَ الدَّارَ «Егер үйге кірсең сен талақсың» деген шартты сөйлемде إِنْ دَخَلْتَ الدَّارَ «Егер үйге кірсең» деген шарт болмаса, талақ сол бойда орын алады. Сол секілді لِفُلَانٍ عَلَيَّ أَلْفٌ إِلَّا مِائَةً «Пәленше маған жүзі кем мың теңге қарыз» деген сөйлемде إِلَّا مِائَةً «жүзі кем» деп жалқылаушы құрал (истисна) келмеген жағдайда мың теңге беруі міндетті болады. Құран Кәрімнің فَلَيْسَ فِيهِمْ أَلْفٌ «Сонда ол (Нұх пайғамбар) олардың ішінде елу жылы кем мың жыл қалды» деген аяттының соңындағы إِلَّا أَلْفٌ مِائَةٍ «елу жылы кем» сөзі жалқылаумен (истиснамен) келіп мәтін мағынасын өзгерту арқылы баяндап тұр.

Мағынасын өзгерту арқылы баяндау – тәпсірлеу арқылы баяндау болып есептелмейді. Интерпретацияның бұл түрін ғалымдар метафоралық баяндау деп те санаған. Өйткені шартты сөз өзінен кейінгі сөйлем мағынасын толық жойып өзгертсе, жалқылау құралы (истисна) бір бөлігін ғана жояды. Ақиқатында мағынаның жойылуы баяндау болып саналмайды [12, 1|34-б.]. Бірінші сөйлемде талақ үйге кірумен шарт қылынып сөйлемнің мағынасы толықтай өзгерді. Егер шарт келмеген жағдайда талақ сол бойда орын алар еді. Шарт қойылғандықтан шарт орын алмай талақ түспейді де, бейне бір ант үкімінде қалады. Ал жоғарыда келген екінші, үшінші мысалдарда الْآ жалқылаушы шылауы (истисна) ар-

қылы сөйлем мағынасының бір бөлігі ғана жойылады. Яғни, мың теңге не мың жылдың аз бөлігі ғана кему арқылы мағынаның бір бөлігі ғана жойылып, өзгерді.

Айтып өткеніміздей көпшілік ғалымдар ﷻ құралымен жалқыланған сөз (истисна) бен жалпы келген келген сөз (мустасна минһу) арасында уақыт өтпеу керек екендігін ескерткен. Яғни, لفان علي ألف «Пәленшенің маған мың теңге қарызы бар», – деп, ұзақ уақыт өткеннен кейін لا مائة «жүзі кем» деп айтылса тоғыз жүз теңге қарыз екендігін білдірмейді. Алайда Ибн Аббастың көзқарасында сөйлемнің екі бөлігінің арасында ұзақ уақыт өтсе де истисна (жалқылау) орын алады. Оны белгілі шәкірті Мужаһид қолдаса, Ата ибн Әбу Рабах, Тауыс ибн Кисан секілді шәкірттері арасына уақыт салынса, бірақ бір отырыста айтылған болуы тиіс деген. Кейбір зерттеушілер Ибн Аббастың ұстанымын Құран аяттарына ғана тән деп тапқан. Имам әл-Ғазали сынды ғалымдар: «ﷻ құралымен жалқыланған сөздің жалпы сөзден кешіктірілуін тіл ғалымдары да қабылдамаған. Өйткені сөйлемнің бір бөлігі түсіп қалса, сөйлем толық болмайтындығы анық. Сол секілді шартты бағыныңқылы сөйлем мен басыңқы сөйлем, бастауыш пен баяндауыштың аралары ажыратылса сөйлем толық болмайды. Сондықтан Ибн Аббасқа телінген деректің дұрыс емес болуы мүмкін әрі бұлай айту оның дәрежесіне де лайық келмейді» [13, 478-б.],– деген.

Имам әл-Баздауи: «ﷻ құралымен жалқыланған сөз (истисна) бен жалпы келген келген сөз (мустасна минһу) арасы ажыратылмайтындығына фикһ ғалымдары бір ауыздан келіскен»,– дейді [1, 3|1441-б.]. Өйткені пайғамбар хадисінде «Кімде-кім ант етіп, кейін одан басқа қайырлы нәрсені көрсе, сол артық санаған нәрсесін орындап, алдындағы антының кәффаратын өтесін», – деп, антын бұзған адамға кәффарат бекіткен. Егер жалқыланған сөздің жалпы сөзден кешіктірілуі дұрыс болғанда, кәффарат өтемей-ақ антын жалқылап (истисна қылып), үкімін жою жеткілікті әрі жеңіл болатын еді. Сол секілді Аюб пайғамбар ауырып жатқанда әйелінің бір ісіне ашуланып, жазылғанда әйеліне жүз дүре соғуға ант ішкен болатын. Аллаһ тағала «Қолыңа бір тұтам сабан алып, сонымен (әйеліңді) ұр және берген антыңды бұзба» (Сад сүресі, 44) – деп, антын бұзбай, өтемі ретінде жүз сабанның сабағымен жай ұруды бұйырды [14, 61-б.]. Егер жалқыланған сөздің жалпы сөзден бөлек

айтылуы дұрыс болғанда, әйелін ұруды бұйырмай, оны, кейін жалқылау арқылы үкімін өзгертуге нұсқар еді. Сонымен қатар бұндай жағдайда шарифаттағы келісім шарттар, талақ, құл азат ету секілді мәселелер тұрақты болмай, ойынға айналып, адамдар сөздеріне тиянақсыздық танытып, уәдені бұзу қалыпты жағдайға айналар еді. Өйткені ант немесе келісім шарт ұзақ уақыт өткеннен кейін де жалқыланып, үкімі өзгерген не жойылған болады. Әс-Сығнақи осы мәселеге қатысты Әбу Ханифаның халифа Әбу Жағфар әл-Мансурмен болған оқиғасын келтірген. Аталған мәселеде, халифа арғы атасы Ибн Аббастың көзқарасын ұстанады. Бірде халифа өзінің ұстанымына қайшы келген Әбу Ханифаны шақырып, өзінің көзқарасын алға тартып, сол жайлы сұраған кезде, ұлық имам: «Егер жалқыланған сөз (истисна) жалпы сөзден бөлек, кешіктіріліп айтылуы дұрыс болғанда, саған қол беріп, халифалығына серт берген адамдар кейін жалқылып (истисна қылып) райларынан қайтса, халифалығың қалай дұрыс болмақ!»,– деген жауабымен халифаның сұрағын қанағаттандырған [1, 3|1442б].

Әс-Сығнақи шарт пен ﷻ арқылы жалқылауды «баяну әт-тағиир» (өзгертіп баяндау) тәсіліне жатқызу – әл-Баздауидің ұстанымы, Шәмсуләйимма әс-Сарахидың оған тек ﷻ арқылы жалқылауды (истиснаны) ғана жатқызып, шартты – «баяны әт-тәбдил», яғни ауыстырып баяндау тәсіліне жатқызғандығын айтқан [1, 3|1424 б.]. Әс-Сарахси осы ұстанымында және насыхты баяндау тәсілінен санамау мәселесінде имам әд-Дәбусидің көзқарасын алған [3, 3|162-б.].

3. بيان التبدیل (Баяну әт-табдил) – Ауыстырып баяндау. Баяндаудың бұл түріне «насых» жатады. Хусамуддин әс-Сығнақи: «Насых – тілдік тұрғыда, «Біз, бір аяттың орнына басқа аятты ауыстырған кезде, Аллаһ нені түсіргенін жақсы біледі»,– деген аятта келгені секілді, «насых» сөзі – ауысу, өзгеру мағынасында келеді. Яғни, бұл – бір нәрсенің орнына басқа бір нәрсенің келуін білдіреді. Мысалы: «Күн көлеңкені насых қылды», – делінсе, бұл – көлеңкенің орнын бірте-бірте күн сәулесі ауыстырды дегенді білдіреді», – деген [2, 3|1207 б.].

Терминдік мағынасына келсек, «насых» дегеніміз – шарифат үкімінің кейін келген екінші бір шарифат үкімімен жойылуы. Алғашқы келіп, кейін үкімі жойылған мәтін – мансұх деп аталса, кейін келіп, алдыңғы үкімді жойған мәтін – насих деп аталады. Ахсекасидің сөзінде: «Аллаһ-

тың алдында мәлім болған абсолюттік үкім мерізімінің шарифат бекітуші тарапынан баяндалу тәсілі, үкім сырт көзге жалғасын тапқанымен, біздің түсінігімізде ауыстырылған, ал шарифат бекітуші тарапында, бұл, баяндау болып табылады», – деп келеді [2, 3/1205 б.]. Осы секілді имам әл-Баздауи де: «Шарифат қоюшы тарапынан Аллаһқа мәлім болған абсолюттік үкімнің уақытын ғана баяндау», – деп түсіндірген [3, 3|234 б.]. Сондықтан, әл-Баздауи секілді құқық негіздері ғалымдары аяттардың насых қылынуын – Құран мәтіндерінің бірін-бірі баяндау тәсіліне жатқызған.

Әл-Баздауи «насых» дегеніміз – тәбдил (ауыстыру) десе [1, 3|1492б.], Әс-Сығанақи тәбдил мен насых сөздерінің айырмашылығын былай баяндаған: «Тәбдил – алғашқы үкімнің басқа бір үкіммен ауыстырылуы, ал насых жалпылама келеді, яғни алғашқы үкімнің басқа бір үкіммен ауыстырылуы немесе оның жойылуы да мүмкін. Осы орайда насых екі түрлі болады:

Бірінші: Үкімнің біржолата жойылуы, яғни бұл – басқа үкіммен ауыстырылмай, насых қылынуы. Мысалы, ішімдіктің тыйым салынуы секілді. Ішімдікке қатысты келген алғашқы аяттар үкімінің орнына басқа бір үкім келмей, соңғы келген аятпен үкімі жойылған.

Екінші: Басқа бір үкім келу арқылы алғашқы мәтін үкімінің жойылуы. Мысалы, құбыланың бәйту әл-мақдистен Қағбаға өзгертілуі, жақындарға өсиет етудің мираспен ауыстырылуы секілді» [2, 3/1205-1206 б.]. Өз кезегінде насыхтың бұл түрі келесідей бөлінеді:

а) Алғашқы үкімнің өзі секілді екінші бір үкіммен өзгертілуі. Оған жоғарыда келген мысалдарды айтуға болады.

ә) Алғашқы үкімнің өзінен жеңіл бір үкіммен ауыстырылуы немесе насых қылынуы. Мысалы, әйел адамның бір жыл күту мерізімінің (иддә) төрт ай он күнмен ауыстырылуы.

б) Белгілі бір үкімнің өзінен ауыр екінші бір үкіммен мансұқталуы. Көпшілік ғалымдар насыхтың бұл түрінің де орын алатындығына келіскен. Мысалы, мүшіріктермен жақсы қарымқатынастың «қылыш» аятымен, зинақорды үйге қамаудың дүре және тасборан жасау секілді үкімдермен мансұқталуы [5, 2|221-223 б.].

4. بيان الضرورة «Баяну әд-дарура» – Міндетті түрде баяндалу жолы. Бұл – қажеттілік себепті жазбаша мәтінде келмеген үкімнің, оны баяндау үшін қойылмаған сөз не мәтінмен анықталу жолы. Баяндаудың бұл түрін қолдаған ғалымдар

оның өз ішінде бірқатар жолдарын көрсеткен. Солардың бірі, жазбаша мәтінде келмеген, бірақ айтылу барысында мағына мен үкімнің баяндалуы. Мысалы: فَإِنْ مِمَّنْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَةٌ أَبَوَاهُ فَلِأُمَّهِ الثَّلَاثُ «Ал егер баласы болмай, оған ата-анасы ғана мұрагер болса, онда анасына үштен бірі тиісті» (ниса сүресі, 11) деген аяттың «وَوَرِثَةٌ أَبَوَاهُ» «оған ата-анасы ғана мұрагер» бөлігінде, мұрадан баланың әкесі мен анасының бірдей үлесі бар, яғни мұраның екеуіне де ортақ екендігін айтқанымен, екеуінің нақты үлесі келмеген. Оны فَلِأُمَّهِ الثَّلَاثُ «анасына үштен бірі тиісті» деген аяттың жалғасы баяндайды. Яғни ананың мұраның үштен бірін алатындығын нақты айтқан сөз, әкенің мұраның қалған барлық бөлігін алуға құқылы екендігін баяндап келген. Солайша ата-ананың екеуінің де мұрадан алатын үлесі анықталады. Әкенің үлесі мәтінде келмесе де, мәтінде нақты келген ананың үлесі секілді айқын. Өйткені мәтінде келмесе де жалпы мәтін мазмұны негізгі мағынаны толық білдіреді [11, 2\50 б.]. Әрі екеуінің бірінің үлесі анықталса, екіншісінің үлесінің анықталуы міндетті.

Сол секілді пайғамбардың үнсіз құптауы, сахабалардың өз араларындағы ғалым, қазы сахабаның пәтуасы мен шешімін құптауы да баяндаудың осы түріне жатады.

5. بيان التفسير «Баяну әт-тафсир» – Тәпсірлен баяндау. Әл-Баздауи мен әс-Сарахси және әл-Ахсекасидің көзқарастарына сүйенген әс-Сығанақи тәпсірлеп баяндау түрін омоним (муштарак) және қысқа-нұсқа (мужмал) сөздердің интерпретациясымен шектеген. Ал, әл-Баздауидің кітабынату сіндірме жазған Абдулазиз әл-Бұхари: «Тәпсірлеп баяндау дегеніміз—омоним (муштарак) және қысқа-нұсқа (мужмал) секілді мағынасы анық келмеген сөздерді баяндау», – деген [3, 3/163 б.]. Яғни «омоним (муштарак) және қысқа-нұсқа (мужмал) секілді» деп, басқа да мағынасы көмескі, астарлы мағынадағы сөздер мен мәтіндерді қамтитындығын білдірген. «Муштарак» және «мужмал» сөздермен шектеген ғалымдар аталған екі сөз түрін мысал ретінде ғана беріп, барлық мағынасы айқын келмеген сөздер мен троптарды мақсат еткен болуы мүмкін.

Көмескілік жекелеген сөзде болғаны секілді мәтінде де орын алады. Мағынаның анық болмауына сөздің қысқа-нұсқа келуі себеп болады. Кейде сөздің тілдік мағына мен терминдік мағына арасындағы ономазиологиялық алшақтық сөз

мағынасының көмескілейді. Мысалы, Құранда келген «الصلاة» «الزكاة», «الحج», «الربا» сөздердің тілдік мағынасы мақсат етілмей, шариғаттағы мағынасы ұғынылады. Алайда бұл Құран мәтінінде баяндалмай, пайғамбардың ісі және сөзімен баяндалған. Мысалы: «وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ» «*Намазға тұрыңдар және зекет беріңдер*» (Бақара сүресі, 43) аятында намаз бен зекет ғибадаттары қысқа-нұсқа (мужмал) мағынада келген. Яғни, орындалу жолдары баяндауды қажет етеді.

Сол секілді мәтінде мағынасы анық келмеген сөздер мен таңсық сөздер мәтін мағынасын көмескілейді. Мысалы: «إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا» «*Шын-мәнінде адам баласы сабырсыз жаратылған*» деген мағынадағы аятта келген هَلُوعًا сөзі Құран түскен ортаға таңсық болды. Оны келесі аяттар тәпсірлеп баяндады.

Кейде мәтін мен ондағы сөздер анық келгенімен, үкім шығару барысында мағына көмескілігі орын алып, баяндауды қажет етеді. Мысалы: «وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا» «*Ұры ер мен әйелдің қолдарын кесіңдер*» (Мәйда сүресі, 38) аятындағы «ұры» (السَّارِقُ) сөзі тілдік формасы жағынан анық. Алайда, сөздің ұрланған заттың мөлшері мен қолдың қай жерден кесілетіндігі, біреудің қараусыз қалдырған мүлкін ұрлауын қамтып я қамтымағандығы секілді мағыналары белгілі емес. Сондықтан сөзді *мужмал*, яғни мағынасы қысқа-нұсқа келген деп айтуға болады. Бұл өз кезегінде ұрлық жасаушыға жаза тағайындау мәселесіне әсер ететіндігі белгілі.

Демек, Құран Кәрімге назар аударған адам, оның кей жерде қысқа-нұсқа айтылғанды, егжей-тегжейлі айқындап, көмескі мағыналарды баяндайтын аяттарды және кейбір жалпылама келген мағыналарды жалқылап, шектеу қойылмаған мағынадағы аяттарды шектейтін аяттарды қамтитынын көреді. Бұл Құран мәтіндерінің бірін бірі тәпсірлеп баяндау әдісі. Имам әл-Баздауи мен имам әл-Ахсикасидің еңбектеріне негізделген Әс-Сығнақи осы тәсіл аясында Құран мәтіндерінен шариғат үкімдерін анықтау жолдарын төрт жақтан баяндайды.

Бірінші: Сөздің дыбыстық құрылымы мен тілдік жақтан мағынаға қолданылуы. Оған аъмм (жалпы), хас (жалқы), муштәрәк (омоним) мен муәууәл (жорамал) сөздер жатады.

Екінші: Сөздің қолданған мағынаны анық немесе астарлы түрде білдіруі. Оған: а) Мағына-

сы анық сөздер: заһир (сыртқы), насс (мәтіндік), муфәссәр (баяндалған) және мухкәм (нақты);

ә) Мағынасы көмескі сөздер: хафи (жасырын), мушкил (ұғынықсыз), мужмәл (қысқа-нұсқа) және мутәшәбиһ (көмескі) сөздер мен сөз тіркестерін кіреді.

Үшінші: Сөздің қолданылуы, яғни жұмсалған мағына қолданылу не қолданылмауы жақтан. Олар: Хақиқа (тура мағына), мажаз (метафора), сарих (анық), киная (метонимия) мағынадағы сөздер. Яғни, сөздің үкімді білдіретін мағыналарға тура және ауыспалы түрде дәлел болуы.

Төртінші: Мәтінде мақсат етілген мағынаны мүмкіндігінше айқындау. Яғни, мужтаһидтың сөз не сөйлемдегі үкімдерді білдіретін мағыналарды мүмкіндігінше ұғындыруы тұрғысынан: Ибарату ән-насс (мәтін түсінігі), ишарату-ән-насс (мәтіннің ишарет еткен мағынасы), Дәләләту ән-насс (мәтін семантикасы), Дәләләту әл-иктиза (мәтіннің қажет еткен мағынасы) деп бөлінуі.

Осылайша әс-Сығнақи, басқа ханафи ғалымдары секілді мәтіннің құқықтық герменевтикасын: сөздің мағынаға жұмсалуды, баяндауды, қолданылуы және семантикасы жақтан бөліп, сөз бен мағынаға қатысты реттеген. Ал басқа усул ғалымдары алғашқы үшеуін сөзге, соңғысын, яғни мәтін семантикасына қатысты түрін мағынаға байланысты қарастырған.

Қорытынды

Қорыта айтқанда Хусамуддин әс-Сығнақидың күнімізге дейін сақталып, зерттеліп, жарыққа шыққан көлемді еңбектерінің ішінде ислам құқығы негіздері (усул әл-фиқһ) саласына арнаған «Әл-Уәфи фи усул әл-фиқһ» және «Әл-Кәфи шарх әл-Баздауи» атты екі туындысы да діни мәтіндерден құқықтық үкім шығару жолдарын қамтыған. Ғалымның осы екі түсіндірме еңбегінен діни мәтінді интерпретациялау жолдарының ішіндегі *тақрир*, *табдил*, *тағшир* және *дарура* түрлері, мәтін сөздерінің бірін-бірі баяндау тәсілі екендігін түсінсек, тәпсірлік баяндаудың ғылыми негіздерге жүгіне отырып, ақыл мен қисын таразысына салып интерпретация жасау жолы екендігін аңғарамыз. Осы шағын мақалада әс-Сығнақидың имам әл-Баздауи мен әл-Ахсикасидің еңбектеріне негізделген кітаптарындағы діни мәтін түсінігі мен оның құқықтық герменевтикасы, яғни ондағы құқықтық үкімдерді шығарып, шариғи нормаларды бекіту жолдары баяндалды.

Әдебиеттер

- 1 حسام الدين السغناقي. " الكافي شرح الزيدوي". - الرياض: مكتبة الرشد، 2001 م. - 5 ج
- 2 حسام الدين السغناقي. " كتاب الوافي في أصول الفقه". - القاهرة: دار القاهرة، 2003 م. - 5 ج
- 3 علاء الدين البخاري. "كشف الأسرار عن أصول فخر الإسلام الزيدوي". - بيروت: دار الكتب العلمية، 2009 م. - 4 ج
- 4 Қ. Құрманбаев. Құран ілімдеріне кіріспе. - Алматы: Нұр Мұбарак баспасы, 2013. - 392 б.
- 5 بدرالدين الزركشي. "البرهان في علوم القرآن". - القاهرة: دار الحديث، 2006 م. - 1232 ص
- 6 Кулиев Э.Р., Муртазин М.Ф., Корановедение : учебное пособие / Под общей ред. М. Ф. Муртазина. Баку: Изд-во «Шерг-Герб», 2011. - 524 с.
- 7 أبو بكر عبد القاهر المرحاني. "دلائل الإعجاز". - القاهرة: مطبعة المدني، 1992 م. - 684 ص.
- 8 محمد بن محمد السنبوي. "ثمر الثمام شرح غاية الأحكام في آداب الفهم و الإفهام". - بيروت: دار المنهاج، 2009 م. - 160 ص.
- 9 محمد بن ادريس الشافعي. "الرسالة". - بيروت: دار الكتب العلمية، 2009 م. - 592 ص.
- 10 أبو زيد عبيد الله بن عمر الديوسي. "تقويم الأدلة في أصول الفقه". - بيروت: المكتبة العصرية، 2006 م. - 495 ص.
- 11 أحمد بن أبو سهل السرخسي. "أصول السرخسي". - بيروت: دار الكتب العلمية، 1993 م. - 2 ج
- 12 محمد أديب الصالح. "تفسير النصوص في الفقه الإسلامي". - بيروت: للمكتب الإسلامي، 2008 م. - 2 ج
- 13 أبو حامد بن محمد الغزالي. "المسطوفى في علم الأصول". - القاهرة: المكتبة التوفيقية، 2010 م. - 719 ص.
- 14 محمد علي الصابوني. "صفوة التفاسير". - حلب: دار القلم العربي، 1994 م. - 3 ج

References

- 1 HusamuddinAs-Sygnaki, Al-Kafi. - Al-Riyad: Maktabat al-Rushd, 2001. - 5 t.
- 2 HusamuddinAs-Sygnaki,Al-Uafi.-Cairo: Dar al-Qahirah,2003. - 5 t.
- 3 AlauddinAbdulaziz Al-Buhari, Kashfu al-Asrar. - Beirut: Dar Al-Kotob Al-Ilmiyah, 2009. - 4 t.
- 4 K.Kurmanbayev. Kuranimderinekirispe. - Almaty: Nur Mubarak baspasi, 2013.- 392 b
- 5 Badruddin Al-Zarkashi, Al-Burhan fi ulumi Al-Kuran. -Cairo: Dar Al-Hadis, 2006. - 1232 s.
- 6 Kuliyevev A.R., Murtazina M.F., Koranovedenie. - Baku: Izd-vo«Sherg-Gerb», 2011.- 524 s.
- 7 Abu Bakr AbdulKhahirAl-Jujani, Dalailu al-Igjaz.- Cairo:Matbagatu al-Madani, 1992. - 684.
- 8 Muhammad bin Muhammad Al-Sanabau. Samar as-Sumam. - Beirut: Dar Al-Minhaj, 2009. - 160 s.
- 9 Muhammad binIdris Al-Shafigi. Al-Risala.- Beirut: Dar Al-Kotob Al-Ilmiyah, 2009. - 592 s.
- 10 Abu ZeydUbaidullahbin Al-Dabusi.Taquim al-Adilla.- Beirut: Al-Maktabtu Al-Asriya, 2006. - 495 s.
- 11 Ahmad bin Abu Sahl Al-Sarahsi. Al-Usul.- Beirut: Dar Al-Kotob Al-Ilmiyah, 1993. - 2 t.
- 12 Muhammad Adib as-Salih. Tafsiro Al-Nusus fi al-Fikh al-Islami. - Beirut: Al-Maktabu Al-Islami, 2008. - 2 t.
- 13 Abu Hamid Al-Gazali. Al-Mustasfa fi ilmi al-Usul. - Cairo:Matbagatu al-Taufiqiya, 2010. - 719 s.
- 14 Muhammad Ali Al-Sabuni. SafuatuAl-Tafasir. - Halab:Daru Al-Kalam al-Arabyi, 1994. - 3 t.